

פיטר בראון

עוני ומנהיגות באימפריה הרומית המאוחרת

החברה ההיסטורית הישראלית

במת ירושלים להיסטוריה על שם מנחם שטרן

המערכת

יוסף קפלן (יו"ר), מיכאל הד, שולמית שחר

א. קרלו גינצבורג: היסטוריה, רטוריקה, הוכחה

ב. אנתוני ד' סמית: האומה בהיסטוריה

ג. פיטר בראון: עוני ומנהיגות באימפריה הרומית המאוחרת

פיטר בראון

עוני ומנהיגות באימפריה הרומית המאוחרת

תרגמה מאנגלית

אורי שפיר

החברה ההיסטורית הישראלית
ירושלים

Originally published in English under the title
Poverty and Leadership in the Later Roman Empire

by Peter Brown

University of New England

Hanover–London 2002

© The Historical Society of Israel

עריכת לשון: זהבה כנען
הבאה לבית הדפוס: יחזקאל חובב

מסת"ב 8-247-227-965-978

מספר קטלוגי 185-570

© כל הזכויות שמורות לחברה ההיסטורית הישראלית, תשס"ט

© Copyright by The Historical Society of Israel

Printed in Israel, 2008

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן,
אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב
מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: מרכז ולמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ
כולם בירושלים

תוכן העניינים

7	מירי אליאב־פלדון: דברי פתיחה
11	הקדמה
13	פרק ראשון
	"אוהב העניים": צמיחתה של מידה טובה
13	מ"אוהב העיר" ל"אוהב העניים"
28	"טוב אשר תתן משתקח": מפאולוס ועד קונסטנטינוס
38	אחרי קונסטנטינוס: זכות יתר וסעד לעניים
	פרק שני
57	"מושלי העניים": הבישופים ועריהם
	פרק שלישי
	"ענווה ושפלות רוח": עוני וסולידריות באימפריה הרומית
87	המזרחית
127	הערות
163	מפתח

דברי פתיחה

בשם החברה ההיסטורית הישראלית אני שמחה לקבל את פניו של פרופסור פיטר בראון. כבוד רב הוא לנו לארח אותו היום בירושלים. כמעט אחת-עשרה שנים חלפו מאז נרצח, באכזריות וללא כל היגיון, פרופסור מנחם שטרן. המעשה הנתעב התרחש בעמק המצלבה, לא הרחק מאולם התרבות המהודר שבו התכנסנו הערב. קשה להעלות על הדעת אדם פחות קשור לאלימות ולשנאה מאשר פרופסור שטרן, המלומד העדין ונעים-ההליכות, שזכה בחיבתם ובהוקרתם של עמיתים, תלמידים וכל מיודעיו. מותו הפתאומי והמוזעזע הותיר פצע ומכאוב, שבהם חשים עדיין לא רק בני משפחתו וחבריו, אלא הקהילה האקדמית הישראלית כולה וכן היסטוריונים וקלאסיקנים ברחבי העולם. ייסודה של "במת ירושלים להיסטוריה על-שם מנחם שטרן" היא בעיני הדרך ההולמת ביותר להנציח את חייו ותרומתו של מלומד כה דגול ורבי-השפעה. כל עוד מלאים אולמי ההרצאות בנשים וגברים המבקשים לרכוש חכמה ודעת, כפי שרואות עינינו כאן הערב, אנו יודעים כי המורשת של מנחם שטרן מוסיפה להתקיים.

השנה, והיא השנה השביעית מאז נוסדה במת ירושלים, אורחנו הנכבד הוא פרופסור פיטר בראון, הנודע מכל חוקרי העת העתיקה המאוחרת, שחיבוריו נוגעים בתחומים אחדים אשר נמנו עם נושאי המחקר של פרופסור שטרן. סדרת הרצאות מפּי פרופסור בראון על הנושא "עוני ומנהיגות באימפריה הרומית המאוחרת" היא, ללא ספק, מחווה ראויה ביותר לזכרו של פרופסור שטרן.

אין צורך להציג את פרופסור בראון בפני קהל המורכב ברובו מהיסטוריונים. כמו כן, אילו הייתי מנסה לקרוא בפניכם את קורות חייו, רשימת פרסומיו ורשימת הכיבודים, הפרסים והכתרים שנקשרו לראשו, לא היה נותר די זמן להרצאה של פרופסור בראון עצמו. לפיכך אסתפק בציון

* דברי פתיחה לסדרת ההרצאות של פרופסור פיטר בראון במסגרת "במת ירושלים להיסטוריה על שם מנחם שטרן", 16 במאי 2000.

כמה עובדות, שעוררו את תשומת לבי שעה שקראתי את הביוגרפיה האקדמית של אורחנו.

פיטר בראון נולד בדבלין ולמד באוקספורד, שם היה במרוצת השנים לחבר ב־All Souls College וכן למרצה ופרופסור באוניברסיטה. שנים אחדות לימד ב־Royal Holloway College באוניברסיטה של לונדון, אחר־כך באוניברסיטת ברקלי בקליפורניה, ומאז שנת 1986 הוא מכהן באוניברסיטת פרינסטון כ־The Philip and Beulah Rollins Professor of History. אלה הם ציוני־דרך יבשים המעידים על קריירה אקדמית מפוארת במיטב האוניברסיטאות באנגליה ובארצות־הברית. אולם, תנו דעתכם להגדרות של כמה מן המשרות שבהן כיהן: במרטון קולג' באוקספורד הוא היה מרצה להיסטוריה של ימי־הביניים; אחר־כך התמנה לפרופסור באוניברסיטת אוקספורד להיסטוריה של שלהי העת העתיקה ולימודים ביונטיים; בלונדון הוא היה הפרופסור להיסטוריה מודרנית, ואילו בברקלי החזיק במשרה של פרופסור להיסטוריה וללימודים קלאסיים. ריבוי ההגדרות הללו מעיד, בין היתר, על בעיות לא־פתורות של פריודיזציה ושל חלוקה למדורים גם באוניברסיטאות היוקרתיות ביותר, אך הוא מהווה גם ראייה להיקף הנרחב של תחומי העניין של פרופסור בראון. אותו רוחב אופקים בא לידי ביטוי בספריו ובמאמריו, שדנים במספר רב מאוד של תחומים, נושאים ותקופות היסטוריות: מן המאות הראשונות לספירת הנוצרים ועד ימי־הביניים המרכזיים; לצד פרקים בתולדות התקופה הרומית המאוחרת, נמצא במחקריו את ביונטיון, את הפרתים והסאסנים ואת האסלאם; יחד עם תהליך ניצורה של אירופה ופולחן הקדושים, אנו מוצאים אמנות, מגדר, חיי יומיום ועוד כהנה וכהנה.

אין תמה אפוא, שכל סטודנט להיסטוריה, תהא התמחותו אשר תהא, מכיר את מחקריו של פרופסור בראון. אי־אפשר ללמוד פרק כלשהו בתולדות הנצרות בלי להתייחס אל ספרו הנפלא, אוגוסטינוס מהיפו: ביוגרפיה (שראה אור לראשונה לפני למעלה משלושים שנה [1967] וטרם נכתב טוב ממנו על אוגוסטינוס), או אל הניתוח שלו את התפתחות פולחן הקדושים באירופה (1981). האופן שבו דן פרופסור בראון במעבר משלהי העת העתיקה אל ימי־הביניים המוקדמים (למשל בספר עליית הנצרות המערבית משנת 1996) מהווה מופת לכל היסטוריון המבקש להבהיר את המורכבות של תקופת מעבר (ואיזו תקופה בהיסטוריה איננה בעצם תקופת

דברי פתיחה

מעבר מסוג זה או אחר?). לבסוף, כל מחקר מלומד, שדן בתחום הנקרא כיום "לימודי מגדר", נסמך בהכרח על עבודתו החלוצית של פיטר בראון על אודות הגישות לנשים ולמיניות במערב, הן בספרו על הגוף והחברה (1988) והן בכמה ממאמריו. מניסיוני שלי, במאמצי להבין תקופה בהיסטוריה אירופית הרחוקה בלמעלה מאלף שנים מימיו של אוגוסטינוס, אני יודעת היטב כי צברתי חוב עצום לתובנות המלומדות ולפרוזה האלגנטית של פרופסור פיטר בראון.

לפיכך, במילות הברכה הערב ארשה לעצמי לשאול ממנו פעם נוספת. בין מאמריו הרבים ישנו מאמר אחד משנת 1983, המוכר לרובנו, שכותרתו: "הקדוש כמופת" (כתרגום העברי הקרוב ביותר ל-"The Saint as Exemplar"). אני מבקשת אפוא להציג בפניכם את פרופסור פיטר בראון – המלומד כמופת, כאן בירושלים.

מירי אליאב-פלדון

הקדמה

זה שנים רבות אני מכיר טובה למחקרו המקיף של מנחם שטרן על מקומם של היהודים ושל היהדות בעולם הקלאסי. לפיכך היה זה כבוד גדול בעבורי להיות מוזמן לתרום את חלקי לסדרת ההרצאות שנוסדה לזכרו. ספר זה הוא גרסה מורחבת של ההרצאות האלה. אני מאמין שיש בו כדי לכבד את זכרו של ההומניסט והחוקר הגדול הזה של העולם העתיק.

ואולם מה שהמילה הכתובה אינה מצליחה להביע הוא העונג שהיה מנת חלקי בירושלים, ההזדמנות להיפגש עם גברת שטרן, ליצור קשר עם כל כך הרבה חברים ותיקים, כל כך הרבה עמיתים מכובדים ולהתוודע לכל כך הרבה מכרים חדשים. למדתי רבות מן המפגשים עם המסורת האקדמית הישראלית מלאת החיוניות הניכרת במדינה כולה, בירושלים, בתל אביב ובחיפה. ביקורים שערכתי באתרים רבים לאין ספור בחברתם של מי שגילו אותם, חקרו או הגו בהם זמן רב, פתחו בפני צוהר חדש לגמרי לעולם של העת העתיקה המאוחרת. אני בטוח שהקורא הקשוב יזהה את החוב שאני חב לכל אלה.

הכנסת האורחים שאשתי ואני זכינו לה מצד החברה ההיסטורית הישראלית אחראית במידה רבה לכל זה. ובמיוחד אני אסיר תודה לטיפול המסור שהעניקה לנו גברת מעין אבינרי־רבהון בשם החברה ההיסטורית הישראלית.

פיטר בראון

"אוהב העניים": צמיחתה של מידה טובה

מ"אוהב העיר" ל"אוהב העניים"

בשלושת הפרקים הבאים אדון בהשלכותיה החברתיות והדתיות של מהפכה בתפיסת העולם החברתית, שהתרחשה בד בבד עם עליית כוחה של הכנסייה הנוצרית והתבססותה באימפריה הרומית בעת העתיקה המאוחרת, כלומר בין השנים 300–600 לסה"נ. מהפכה זו קשורה קשר הדוק להתחזקות מעמדו של הבישוף הנוצרי כמנהיג חשוב בחברה הרומית, שכן מעמדו של הבישוף הנוצרי נתפס על ידי בני זמנו כנובע במידה רבה מתפקידו כמגן העניים. הוא היה דוגמה מובהקת ל"אוהב העניים": "בישוף האוהב את העניים, איש עשיר הוא, ועירו וגלילו יוקירוהו".¹

אך לא רק הבישופים נדרשו להיות אוהבי עניים. "אהבת העניים" הייתה לתכונה הנדרשת מאיש ציבור, ואף מן הקיסרים הנוצרים ציפו לנהוג על פיה. ה־humanitas של הקיסרים, כלומר התכונה של השליט הטוב והנדיב שיחסה להם בתקופה הקלאסית, כללה ברבות הימים דאגה מופגנת לגורל העניים. בשנת 451 הכריזו ה־לנטיניאנוס השלישי ומרקיאנוס, קיסרי האימפריה הרומית המערבית והמזרחית, כי "מאפיין אחד של שלטוננו הנדיב הוא דאגה לפרנסת העניים למען הבטיח כי לא ירעבו ללחם".² מצבות רבות של בעלי אמצעים נוצרים ויהודים ברחבי העולם הרומי מלמדות כי תארים כגון *philoptôchos*, *amator pauperum* (אוהב עניים), *elemosinarius* (מסור למתן צדקה), או *philentolos* (אוהב המצוות, במיוחד המצווה לתת לעני די מחסורו) נקטו כדי לשבח גברים ונשים בני המעמד הגבוה.³

מן המפורסמות היא שבכל הנוגע לדאגה לעניים התחנכו הכנסיות הנוצריות על ברכיה של היהדות. בעת העתיקה המאוחרת המשיכה היהדות להיות יריבה ראויה לנצרות, ומאמציה (על פי דרכה) למען העניים היו שקולים לאלה של הכנסייה הנוצרית.⁴ עובדה זו הייתה ברורה לגמרי

לקיסר הפגני האחרון, יוליאנוס הכופר, כשהשווה את הרגלי הצדקה של אחיו הפגנים למעשי הצדקה של היהודים והנוצרים באופן שלא החמיא לראשונים. בהגיעו לאַנקִירָה (אֶנקֶרָה של ימינו) בשנת 362, בדרכו לגבול עם ממלכת הפרתים, כתב יוליאנוס לארסקיוס (Arsacius), הכוהן העליון של הפרובינקיה גָלְטִיָה. במכתב זה הודיע הקיסר לארסקיוס כי בכוונתו לספק מדי שנה לכוהנים ולמקדשים הפגניים בגלטיה יותר מ־30,000 מודים של תבואה (כ־200 טון), ו־60,000 פינט יין (34,000 ליטרים או 7,500 גלונים). אספקה זו תשמש לייסוד מערכת סעד לעניים פגנים, המבוססת על דגם פעולתם של היהודים והנוצרים בתחום זה:

הקם בכל עיר ועיר אכסניות רבות ללינת זרים [כלומר לנוודים עניים] למען יהנו מרוחב לבנו... הנני מורה כי יש לתת חמישית מן הסכום לעניים המשמשים את הכוהנים, ואת השארית יחלקו אנשינו לנוודים ולקבצנים. הרי בושה היא שבעוד שיהודי לעולם אינו נאלץ לחזור על הפתחים, והגלילים הכופרים [הנוצרים] מסייעים לא רק לענייהם אלא גם לעניינו, גלויה לכול העובדה כי אנו [כלומר הכוהנים הפגנים] איננו נוקפים אצבע למען אחינו.⁵

לכבוד ולעונג הוא לי לצטט בסדרת ההרצאות לזכרו של מנחם שטרן פסקה ידועה זו מתוך הכרך השני של מפעלו הסמכותי, אסופת המקורות הקלאסיים על יהודים ויהדות: *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*. בכרך זה (העוסק בשלהי התקופה הקלאסית) זוכות הבחנותיו של יוליאנוס על היהדות ועל מנהגיה החברתיים למקום של כבוד.

אך אפילו מבקר חד־הבחנה כקיסר יוליאנוס לא הבין עד כמה שינתה צמיחתה של הפעילות הנוצרית המאורגנת למען העניים את תפיסתה העצמית של החברה בעת העתיקה המאוחרת. גם אנחנו, המודרניים, פוטרם תופעה זו כמובנת מאליה. הנוהג שרווח באימפריה הרומית המאוחרת "לדאוג לעניים" אינו טעון בעינינו בירור נוסף. אנו תופסים עניין זה כתוצאה טבעית לגמרי של ניצור העולם הרומי, כתולדה בלתי נמנעת, ובעיני רובנו גם תולדה מבורכת, של ניצחון ה־*Evangelium der Liebe und der Hilfeleistung*, כלומר ניצחון בשורת האהבה והצדקה, שבה ראה אדולף פון הרנק (Harnack) גורם מרכזי לעליית כוחה של הכנסייה, כמתואר בספרו החשוב על המיסיון והתפשטות הנצרות.⁶

”אוהב העניים”: צמיחתה של מידה טובה

למעשה, ההבדל בין מעשיהם של יהודים ונוצרים למען העניים לבין אלה של הפגנים לא היה נעוץ רק בהיקף הפעולות ובמידת הארגון והמסירות שהייתה כרוכה בהן. יש לאמץ לא מעט את הדמיון ההיסטורי כדי להבין שבשנת 360 “אהבת העניים” הייתה תכונה חדשה יחסית (ומשמית בחשיבותה בעיני מי שהתמסרו לעסקי הכלל), ופעולות מאורגנות לסיוע לעניים היו מעשים שחתרו תחת דרכים מסורתיות וחיוניות עדיין של נתינה לחברה, שלא כללו מתן צדקה במישרין לעניים.

אולם, לעת עתה נניח לדברים אלה ונפנה לסקירה כללית של הנתינה לחברה במאות הרבות שלפני עליית הנצרות. בסקירה זו חשוב להדגיש כי במשך כאלף שנים, תחילה ביוון ואחר כך ברומא, “סגנון” ייחודי של נתינה לכלל שיקף את דימויה העצמי של הקהילה שהפיקה תועלת מן התרומה. נדבן גדול בקהילה כזו היה אמור לתרום לקבוצה מסוימת ולה בלבד. וקבוצה זו בהגדרתה לא כללה את ה“עניים”.

נתבונן תחילה בנדבנים. עובדה מאלפת היא שמימי עיר המדינה (הפוליס) היוונית ועד לאימפריה הרומית המאוחרת, הערים – החברות המיוחסות ביותר ובעלות המודעות העצמית הרבה ביותר בתרבות הקלאסית של אגן הים התיכון – היו תלויות במידה שאינה חדלה להפתיע את החוקרים בנכונותם הבלתי מוגבלת לכאורה של תושביהן העשירים והחזקים ביותר לתרום לטובת שגשוגן הכלכלי והפוליטי.⁷ סיפור תולדות הערים והמוסדות הפוליטיים השונים כולל במודע מוטיב זה של תרומה ספונטנית, ואף גחמנית לעתים, של העשירים המעטים. מאות רבות לפני שהכריז פאולוס הקדוש (בהקשר אחר לגמרי כמובן מזה של תרומה לגוף האזרחים) כי “הנתן בלב שמח (*hilaron dotén*) יאהב אתו אלהים” (אל הקורנתיים ב, ט 7), הביעו היוונים והרומאים את הערצתם כלפי ה“נותנים בלב שמח” ואת תלותם בהם. וככל שהנתינה הייתה “בלב שמח” יותר כך היה טוב יותר, כי מי שנתן “בלב שמח” בהזדמנות אחת, לבטח יתן שוב בעתיד.⁸ כך אירע שהמונחים היווניים *euergesia* – “עשיית טוב” דרך תרומה למטרות ציבוריות, *euergetés* – להיות “עושה טוב”, איש התורם למפעלים ציבוריים ו-*philotimos* – “רודף כבוד”, כלומר מי שכולט בין עמיתיו בתרומתו הנדיבה לקהילה, נקשרו עם מעשים שהאליטות בעולם הקלאסי וכן אנשי העיר הפחותים במעלה העריכו במיוחד.

כחוקרי ההיסטוריה החברתית והפוליטית של העולם העתיק אל לנו

ללכת שולל בנוגע למניע של רבים כל כך שתוארו כאוהבי עירם אהבת נפש. ה־*euergetés*, "עושה הטוב", לא היה בהכרח פילנתרופ אלטרואיסטי. הוא היה יכול להיות בעל קרקעות עשיר שמצא שהשעה כשרה להוביל את תבואתו לשוק ולהציעה למכירה, וכך קצר לעצמו רווח נאה, נוסף על התהילה שנקשרה מעתה בשמו כמי "שהציל את עירו מחרפת רעב".⁹ לפי מראית העין המקובלת בתקופה הקלאסית, ביטויים שהדגישו את נדיבותו האישית של הקיסר כלפי הפלבס (*plebs*) של רומא, העיר "שלו" בה"א הידיעה, הבליעו למעשה את דבר סמכותו העליונה. ואולם באופן אידיאלי הקיסרים נתנו ברוחב יד ל־*populus Romanus*, לעם הרומאי, כדי להביע את אהבתם לאזרחי העיר "שלהם", ולא כביטוי לעוצמתם.¹⁰

מה שחשוב הוא שבתיאור מקרים כגון אלה נרמז כי תחושת השליחות האישית של אזרחים עשירים אלה, שבאה לידי ביטוי בהחלטתם להקריב מהונם הפרטי למען הכלל, הייתה מנוף למהלך כלכלי או פוליטי שלם. בשנת 300 היה העולם הרומי מלא בערים שחורבותיהן מעוררות את סקרנותם של ארכאולוגים והיסטוריונים גם בימינו. שרידיהן המונומנטליים משקפים היסטוריה מקומית קפואה באבן של קהילה אזרחית שנבנתה לאט ובהתמדה במשך מאות שנים באמצעות תרומות חוזרות ונשנות שהוענקו לקהילה. עתיקות בית שאן, סקיתופוליס העתיקה, מן התקופה הרומית תשמשנה לנו דוגמה: "קשה לתאר את פארה של סקיתופוליס הרומית ללא התרומה הארכיטקטונית והאמנותית של אנשים פרטיים חדורי רוח אזרחית, שקישטו את העיר באהבה ובמסירות כמו גם בתקווה לכבוד ולתהילה שיהיו מנת חלקם מצד חבריהם האזרחים".¹¹

הקהילה שהנדבנים האלה, "עושי הטוב", פנו אליה ובתרומתם סייעו להגדירה נתפסה בראש ובראשונה כקהילה "אזרחית". זו הייתה קודם כל העיר שקיבלה את המתנות, ואם לא העיר אז גוף האזרחים, הדמוס (*demos*) או הפופולוס (*populus*) של העיר.¹² לעולם לא העניים. דגם החברה "האזרחית", כפי שניתן לקרוא לו, משל בכיפה. העשירים ראו עצמם כ"אזרחים מן השורה" של הקהילה הייחודית שבה חיו – העיר "שלהם". הם היו אמורים לאהוב אותה, וביקשו להתהדר בתואר *philopatris*, "אוהב עיר מולדתו", ולא בתואר *philoptôchos*, "אוהב עניים". עושה הטוב ביטא את אהבתו לעירו בשפע המתנות שהעניק לה כדי להאדיר את שמה ולהרבות את הנוחות והעוצמה של אזרחיה. נדבנים

”אוהב העניים”: צמיחתה של מידה טובה

הקדישו בניינים ציבוריים ל”עיר” או העניקו מתנות לגרעין ”אזרחים” מסוים: לְדָמוּס, לְפּוּפּוּלוּס או לְפּלַבְס. עם גרעין האזרחים הזה נמנו באופן אידיאלי צאצאיהם של אזרחים ותיקים ומי ששייבתם בעיר ממושכת.¹³ ואם נאמר פה ושם על פלוני שהוא עני, הכוונה היא לאזרח שנמצא בסכנת התרוששות ועלול לרדת מנכסיו, ולא למי שכבר מצוי בתחתית החברה.¹⁴ רעיון ”החברה האזרחית” לא הותיר מקום ל”עניי” העיר האמתיים, שהיו במרבית המקרים מהגרים חסרי כול, לא־אזרחים החיים בשולי החברה.

הדבר נכון גם לגבי הארגון הנרחב לחלוקת מזון חינם וצורות אחרות של סעד שהעניקו הקיסרים לפלבס של רומא ושל ערים איטלקיות אחרות במאה הראשונה.¹⁵ רבים מהנהגים ממתנות הקיסר היו ללא ספק ”עניים”. בין הפלבס של רומא היו רבים שסבלו בקביעות מתת־זונה והיו חשופים יותר למחלות.¹⁶ הם נזקקו ללחם ה”אזרחי” כדי להקל את מצוקת הרעב. אבל הם לא קיבלו את הלחם הזה בשל היותם ”עניים”. הם קיבלו את הלחם משום שיכלו להמציא tessera, פיסת חרס שהעידה (כמין דרכון מודרני) כי הם ”אזרחים”.¹⁷ ברומא ובערים אחרות החזיקו ברשותם אזרחים אמידים רבים בִּטְסָרוֹת וזהות, ואף שכלל לא היו עניים, הם קיבלו אותה כמות של תבואה שקיבלו האזרחים העניים יותר.

אם כן, הרעיון של ”אהבת העניים” לא צמח באופן טבעי מן האידאליים של התרומה למטרות ציבוריות ששלטו במחשבתה של החברה היוונית ושל החברה הרומית וקבעו את פעולות הנדבנים בהן. רעיון זה היה יכול להתייצב בראש סולם הערכים רק כאשר נחלשה התפיסה העתיקה ו”האזרחית” של הקהילה. הצדקה הנוצרית והיהודית בעת העתיקה המאוחרת לא נמנתה עם הדרכים הרגילות הרבות של מתן תרומה, פעולה שאולי נעשתה במסירות גדולה מתמיד, אך לא הייתה יוצאת דופן מכל בחינה אחרת. היא סימנה את תחילתה של דרך חדשה. מגמה חדשה זו זכתה למעמד סמלי גדול, מעל ומעבר למידה ולתועלת הממשיות שלה. לעתים קרובות הוצג הדבר כאתגר לדימוי הקלאסי, הפגני, של הקהילה ”האזרחית”, משום שבזכותה נפתחו לרווחה אופקיה הצרים של החברה. בעולם החברתי שעוצב על פי מבנה העיר הקלאסית הבחינו רק בקיומם של האזרחים. נוכחותם החיונית של האזרחים האפילה בערים רבות על המסה האפורה של העניים שחיו בתוכן, ואף היטיבה לחסום ולהרחיק מן העין את הנוף המשמים של אזורי הכפר. בדגם החדש של החברה, שעתידי

עוני ומנהיגות באימפריה הרומית המאוחרת בוחן את היווצרותה של קטגוריית ה"עניים" כמעמד חברתי מובחן בחברה הרומית, מעמד שהכנסייה טענה לאחריות מיוחדת כלפיו. זהו הסיפור של חברה שראתה עצמה בהדרגה אחראית על קבוצת אנשים מסוימת, קבוצה שקודם לכן איש לא דאג לה, ושל אלה שנהנו משינוי זה בסדר העדיפויות. "עניים" משמשים מעין עדשה החושפת בבהירות נפלאה את הרשת העדינה של הקשרים והיחסים החברתיים שגרמה לאימפריה הרומית המאוחרת להיות עולם משתנה והולך.

בפרוזה אלגנטית ובהירה, המאפיינת את כתיבתו, מבקש פיטר בראון לשחזר את מצב העניים לפני עליית הנצרות, לעמוד על האופי האמיתי של היחסים ביניהם לבין הכנסייה הנוצרית ולחשוף מה באמת עמד מאחורי הרטוריקה הנוצרית על אהבת העניים: האם תמיד היו מניעה כנים או שמא לעתים אנוכיים? בראון משתמש לא רק במקורות יווניים ולטיניים, אלא גם במקורות יהודיים, כדי לתעד את קשרי הגומלין שנוצרו בין החברות המזרח תיכוניות לבין המסורות הקלסיות הרומיות. הוא מצליח לשפוך אור על היבט מכריע במעבר מן התרבות הקלסית לתרבות הנוצרית, שעיקרו צמיחתה של תפיסה חדשה באשר לחוב שחבים החברה והכנסייה לעניים.

פיטר בראון, פרופסור להיסטוריה בעל הקתדרה על שם פיליפ ובאולה רולינס באוניברסיטת פרינסטון, הוא אחד החוקרים החשובים ביותר של החברה והתרבות בעת העתיקה המאוחרת. חיבר בין היתר את הספרים: *Augustine of Hippo: A Biography*; *The Rise of Western Christendom*; *Authority and the Sacred*; *The Body and Society*.

על העטיפה: פרט מרצפת הפסיפס בכנסייה בכיסופים.
אוסף רשות העתיקות, צילום © מוזיאון ישראל, ירושלים.
עיצוב העטיפה: גדעון דן.

0 01850000570 8
דאנאקורד 185-570

מחיר מומלץ לצרכן: 69.30 ₪